

שלושת הקולות של היהדות

פרק יט בספר ויקרא הוא הצהרה מוסרית ראשונה במעלה. מעייניו של פרק זה, הפותח את פרשתנו, נתונים לצודק, לטוב ולקדוש. מרוכזים בו כמה מצווי המוסר הגדולים של התורה, כגון "וְאָהֲבַתְּ לְרֵעֶךָ כְּמוֹךָ (פסוק יח) ו"כְּאֶזְרַח מִכֶּם יִהְיֶה לְכֶם הַגֵּר הַגֵּר אֲתֶכֶם וְאָהֲבַתְּ לּוֹ כְּמוֹךָ, כִּי גֵרִים הָיִיתֶם בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם" (לד).

אבל זהו גם פרק מוזר ביותר. תוכנו נראה כאוסף אקראי של מצוות, שלרבות מהן אין כל קשר למוסר, וגם הקשר שלהן לקדושה קלוש:

בְּהִמָּתֵךָ לֹא תִרְבִּיעַ פְּלֵאִים.

שְׂדֵךְ לֹא תִזְרַע פְּלֵאִים.

וּבְגָד פְּלֵאִים שֶׁעֲטָנָז לֹא יַעֲלֶה עָלֶיךָ. (יט)

לֹא תֹאכְלוּ עַל הַדָּם.

לֹא תִנְחָשׁוּ וְלֹא תַעֲוִנוּ.

לֹא תִקְפוּ פֶּאת רֵאשֵׁיכֶם וְלֹא תִשְׁחִית אֶת פֶּאת זָקְנֶךָ. (כו-כז)

ועוד ועוד. מה לחוקים אלה ולצדק, לטוב ולקדוש?

כדי לענות על כך עלינו להסכין לקפיצה תודעתית מהעולם המוכר לנו אל חזונה המוסרי-חברתי-רוחני הייחודי של התורה.

הציוויליזציה המערבית ניסתה פעמים רבות לנסח לעצמה מערכת מוסר. היו שהתמקדו ברציונליות, והיו אחרים שהתמקדו ברגשות כגון סימפתיה ואמפתיה. לדידם של אחדים העיקרון המרכזי היה מתן שירות למדינה או לחברה, לדידם של אחרים העיקר הוא החובה המוסרית, ובעיני קבוצה אחרת העיקרון המנחה הוא מרב האושר למרב האנשים. המשותף לכולם הוא חתירה לפשטות מוסרית.

וביהדות – ההפך. היהדות תובעת מורכבות מוסרית. החיים המוסריים אינם קלים. לפעמים חובות מתנגשות זו בזו. לפעמים נאמנויות נעשות סותרות. יש והשכל אומר דבר אחד, והרגש דבר אחר. במבנה העומק של מערכת המוסר היהודית אפשר להבחין בשלוש רגישויות מוסריות שונות, שלכל אחת מהן קול משלה ולקסיקון משלה: האתיקה המלכותית, האתיקה הכוהנית, והאתיקה הנבואית.

הנביאים ירמיהו ויחזקאל עמדו על האבחנה הזו:

כִּי לֹא תֹאבֵד תּוֹרַת מִכֶּהֱן וְעֵצָה מִתְּכֶם וְדָבָר מִנְבִיא (ירמיה יח, יח)

ובקשיו חזון מנביא ותורה תאבד מפהו ועצה מןקנים (יחזקאל ז, כו)

שניהם מבחינים בין כוהן, חכם (או זקן) ונביא, ושניהם מייחסים להם דברים דומים. הכהנים חושבים, על פי אבחנתם של ירמיהו ויחזקאל, במונחים של "תורה"; לנביא יש "דבר" או "חזון"; ולחכמים ולזקנים – "עצה". מה פשר החלוקה הזו?

המלכים והצרותיהם מקושרים במסורת המקרא עם חוכמה, עצה ודומותיהן. ספרים אחדים בתנ"ך מעלים על נס את החוכמה ומכונים לעתים "ספרות החוכמה". בראשם ספרי משלי וקהלת, שהמסורת מייחסת למלך שלמה החכם מכל אדם. המושג "חוכמה" מכון במקורותינו הקדומים בעיקר לגוף הידע האוניברסלי, וספרות החוכמה היא הדבר הקרוב ביותר שיש בתנ"ך לספרויות אחרות במזרח הקדום ולספרות ההלניסטית. היא מעשית, פרגמטית, מבוססת על ניסיון והתבוננות. היא שקולה וזהירה. היא מספקת מרשם לחיים שלווים ובטוחים, חיים שאין בהם הפרזות וגלישה אל הקצוות וכמעט שאין בהם דרמה או תמורות. זהו קולה של החוכמה, סגולתו של המלך.

הקול הנבואי שונה בתכלית. הוא נלהב, חריף, רדיקלי בביקורת שהוא מותח על השימוש לרעה בכוח ועל אופייה הנצלני של תאוות הבצע. הנביא מדבר בשם העם והמוני: העניים, הנרמסים, המנוצלים. הוא חושב על החיים המוסריים במונחים של יחסים: בין אלוהים לאדם, ובין בני אדם. מילות המפתח שלו הן צדק (כלומר צדק חברתי), משפט, חסד ורחמים. לנביא יש אינטליגנציה רגשית, סימפתיקה ואמפתיה, והוא חש על בשרו את הדוני של הגלמודים והנדכאים. הנבואה לעולם איננה מופשטת. בארגז הכלים שלה אין צווים קטגוריים. היא נענית לכאן ולעכשיו. הכוהן שומע את דבר האלוהים הנכון לכל הזמנים כולם; הנביא – את דבר האלוהים הנכון לרגע זה.

שונה משתיהן האתיקה הכוהנית, והאתיקה של הקדושה באופן כללי. שני פעלים עיקריים מאפיינים את עבודתו של הכהן: "להבדיל" ו"להורות". הנה כך: "וְלִהְבִּדֵּל בֵּין הַקֹּדֶשׁ וּבֵין הַחֵל וּבֵין הַטָּמֵא וּבֵין הַטָּהוֹר, וְלִהְיוֹת אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת כָּל הַחֻקִּים אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' אֱלֹהֵיהֶם בְּיַד מֹשֶׁה" (ויקרא י, י-יא). להורות – כלומר ללמד, להיות מורים, וגם, במקרים מסוימים, לשמש שופטים. קודש וחול, טמא וטהור – אלו הן קטגוריות המפתח בעולמו של הכהן.

הקטע החשוב ביותר בתורה המדבר בקול הכוהני הוא דווקא פרק א בספר בראשית, סיפור הבריאה הראשון. גם כאן "להבדיל" הוא פועל מפתח. הוא מופיע חמש פעמים. אלוהים מבדיל בין אור לחושך, בין המים אשר מעל לרקיע למים אשר מתחת לרקיע, בין יום ללילה. מילות מפתח נוספות הן "לברך" – אלוהים מברך את החיות, את האדם ואת היום השביעי – ו"לקדש" בסוף הבריאה את השבת. מכאן ואילך, רוב רובם של השימושים בפועל הבדיל ובשורש קד"ש בתורה יבוא בהקשר כוהני; והכוהנים הם אשר יברכו את העם.

קשר לשוני זה של בראשית א למעשי הכהנים אינו מקרי. משימתו של הכהן דומה למשימתו של אלוהים בבריאה: להבדיל, וכך להפוך את התווה לסדר. הכוהן מסמן גבולות בזמן ובמרחב. יש זמנים קדושים ומקומות קדושים, ולכל זמן ומקום יש מהות שלמה משלו, משבצת משלו במערכת הכוללת של הדברים. פעולתו של הכהן היא מחאה נגד טשטוש הגבולות שהיה רווח בדתות האליליות – הטשטוש בין אלים לבני אדם, בין חיים למוות, בין המינים ועוד ועוד. לדידו של הכהן, חטא הוא מעשה שנעשה במקום הלא נכון, ועונשו הוא גלות, סילוק של אדם ממקומו הנכון. תְּבַרָּה טובה היא מבחינתו של הכהן חברה שכל דבר בה נמצא במקומו המיועד. לכוהן יש רגישות מיוחדת כלפי הנוכרי, הגר, האדם שאין לו מקום משלו.

אם נחזור עתה לפרשת קדושים, לפרק יט שפתחנו בו, נגלה את הגיונו המיוחד. האוסף המזור של המצוות הנמנות בו איננו מוזר כלל. קוד הקדושה מחשיב את האהבה והצדק כחלק מהחזון השלם של יקום מסודר שבו לכל עצם, אדם ומעשה יש מקום הולם. כל טשטוש גבולות מאיים על הסדר הזה; כל ערוב בין סוגי בהמות, בין מיני צמחים, בין טיפוסים אריגים; כל ערוב בין חיים למוות, כגון השחתה מכוונת של גוף האדם, או אכילת הדם שהיא שימוש בסמל ההמתה לצורך הזנת החי.

בעולמה החילוני של התרבות המערבית אנו מכירים בעיקר את קול החוכמה. זהו המכנה המשותף לספרי משלי וקהלת ולהוגים הגדולים של המערב, מאריסטו דרך מרקוס אורליוס עד מונטיין. אנחנו מכירים גם את הקול הנבואי ואת מה שאיינשטיין כינה "אהבתו הכמעט קנאית לצדק". הרבה פחות מכך אנו נתקלים ברעיון הכוהני, שעל פיו ממש כפי שישנו סדר מדעי המארגן את הטבע, כך ישנו סדר מוסרי – סדר העשוי משמירת ההבדלים בין הנבדלים ומהקפדה על הגבולות שיצר אלוהים בבוראו את העולם ובאורו כי טוב.

הקול הכוהני איננו זניח ביהדות. הוא מרכזי וחיוני. זהו קולו של הפרק הראשון בתורה. זהו הקול שהגדיר את ייעודו של עם ישראל כ"מְמַלְכֶת כְּהִנְיִם וְגוֹי קְדוֹשׁ". הוא מאפיין את ספר ויקרא, החומש העומד בלב התורה. ובעוד הרוח הנבואית מרחפת על פני האגדה, הקול הכוהני מושל בהלכה. ה"תורה" עצמה מזוהה, כפי שראינו בדברי ירמיהו ויחזקאל, עם הכוהנים, ושמה, הגזור מהפועל "להורות", הוא מילה כוהנית.

אולי רעיונות האקולוגיה המתחדשים בדורנו יעזרו לנו להבין טוב יותר את החזון הכוהני ואת קוד הקדושה שלו. אלה פְּאֵלֵה רֹאִים את האתיקה לא רק כחוכמה מעשית או כדרישה נבואית לצדק ולחסד בין בני האדם, אלא גם ככיבוד המבנה העמוק – האונטולוגיה הקדושה – של ההווה. עולם מסודר הוא עולם מוסרי, עולם הנתון בשלום עם בוראו ועם עצמו.